

Hüseyin Mevsim

(Turkey, Ankara University /Ankara Üniversitesi)

Ten Years Later: Heartfelt Memories of Dr. Zhelyo Zhelev

Abstract: This article is dedicated to the marking of the anniversaries of the unfortunate events that took place in the People's Republic of Bulgaria in the winter of 1984 and the summer of 1989, introduced in the historical science with the controversial terminological definitions 'revival process' and 'the big excursion of the Bulgarian Turks'. In particular, I pay attention to the marking of the 20th anniversary of these events held in 2009 in the city of Bursa which was attended by Dr. Zhelyo Zhelev. This paper is the first to present his speech to the Bulgarian audience.

Keywords: 'revival process', 'the big excursion', Bursa, Dr. Zhelev, Hürriyet.

Хюсеин Мевсим

(Турция, Анкарски университет)

Десет години по-късно: памет за д-р Жельо Желев – от сърце!

По отколешна традиция кръглите годишнини се явяват удобен и благоприятен – макар съпроводен с неизбежна доза кампанийност – повод за отбелязване на значими събития, оставили дълбока следа в колективната или индивидуалната памет на обществото. Разтърсващите с драматизма си събития в Народна република България от мразовитата зима на 1984-а до жаркото лято на 1989-а, събития, които все още не са намерили терминологичната си дефиниция – от „възродителен процес“, „насилствена асимилация“, „принудително побългаряване“ през „етническо прочистване“, „етноцид“, „смяна на имената“, „прогонването на турците“ до „голямата екскурзия“... в научната литература битуват десетки определения – рефлексират не само върху личната човешка съдба на няколкостотин хиляди български турци, но и върху бъдещето на политико-идеологическите блокове, в частност и върху българската държава; събития, чиято болезнена травматичност с времето вместо да стихва и отшумява, все по-релефно изпъква.

Породените от въпросните събития травма, болка и обида, потърпевшите пренасят и в Република Турция, в която се установяват за нов живот. По такъв начин обществени процеси и лични съдбовни сътресения, които засягат пряко българската държава и история, стават злободневни в и за съседната страна.

Прави впечатление, че десетата годишнина (1999) от болезнените събития, която съвпада с разтърсилото страната и отнело живота на десетки хиляди души страшно земетресение от 19 август, не бе отбелязана в Турция. Без да претендирам за изчерпателност, а и без да ги градирам по значимост, ще изтъкна само някои от причините, най-съществената сред които вероятно е „неокопитеността“ на субекта, зает с грижата

Хюсеин Мевсим

за „хляб наш насущний“, неукрепналостта на гражданското му съзнание, недостатъчната му организираност в дружества, сдружения и др. Не на последно място бих открил отсъствието на научни работници и изследователи от изселническите среди, които да проявят необходимата инициатива при организирането на подобни прояви. Смятам, че фактори като състоянието на националната икономика, нагласата на обществото, отношението на централната и на местната власт към проблемите на балканските турци и въобще към изселничеството също представляват важни причини.

20-годишнината (2009) от злополучните събития бе отбелязана с няколко инициативи, които породиха широк обществен резонанс. Една от тези три масови академични и научни прояви¹ е предмет на настоящия текст. Въпросната инициатива бе подета и поета от емблематичната и най-мощната изселническа организация в Република Турция – Бал-гьоч (Bal-Göç)², в лицето на председателя ѝ, проф. д-р Емин Балкан, педиатър по професия. Централата на споменатото дружество се намира в град Бурса – първата столица на Османската империя, но вечна за изселниците от Балканите, както я определям в един друг свой текст (Мевсин 2013). Инициативата, чиято организация и провеждане бе активно подкрепена от Голяма община Бурса, валийството и различни дружества, продължи цяла седмица (между 8-14 юни), включвайки в себе си широк спектър от културни събития и прояви.³ Като гости бяха

¹ Едната от другите две прояви бе организирана от клона на Бал-гьоч в Измир на 26-27 декември 2009 г. в Община Газиемир, като изнесените от различни университетски преподаватели и специалисти по балканска история и култура 14 доклада са събрани в сборник (Geçmişten Günümüze Asimilasyon ve Zorunlu Göç'ü Anma Etkinlikleri, Gazieмир, İzmir (без указана година на издаване), а следващата проява се проведе на 7-8 декември 2009 г. в Техническият университет „Йълдъз“ в Истанбул; изнесените на двудневната конференция 17 доклада са представени в 2012: 89 Göçü.

² Дружеството за солидарност с балканските изселници е основано през януари 1985 г. от бизнесмена Мюмин Генчогулу (роден през 1932 г. в обезлюдилото се днес с. Йигитлер (Жельдово), общ. Джебел, изселил се през 1951 г.), в разгара на подетата кампания за смяната на имената на българските турци, в неговия офис в Бурса. От документите на учредителното събрание, проведено на 10 февруари 1985 г., става ясно, че осмината членове на Управителния съвет се пренасят с изселническите вълни през 1951, 1968 и 1971 г. на български турци от Момчилград, Джебел и Кърджали (Belgelerle Bal-Göç ve BGF Çalışmaları, Derleyen Zülkef Yeşilbahçe. Bursa 2011, 5-6). През 1990 г. дружеството започва да издава свой печатен орган – списание Balkanlarda Türk Kültürü („Турската култура на Балканите“), с първи главен редактор Ахмед Шереф Шерефли. В първия брой се предлага интервю с Мюмин Генчогулу, вече народен представител от Отечествена партия (Anavatan Partisi, ANAP) от Бурса, който разказва за създаването на Бал-гьоч, като специално подчертава, че борбата е подета и водена срещу тоталитарния режим, а не срещу българския народ. (Депутатът Генчогулу загива в автомобилна катастрофа на 7 февруари 1993 г. на път от Бурса за Анкара.) С известни прекъсвания списанието на дружеството продължава да излиза и днес, достигайки до брой 96. По-подробно за него вж. Мевсин 2012: 220-229. .

³ Отбелязването започва на 8 юни. На 9, 10 и 11 юни се провежда симпозиум с участието на университетски преподаватели и научни работници (Ерсин Кушдил, Хасине Шен, Бедри Мермутлу, Хайрие Сюлейманоглу Йенисой, Кямуран Речбер, Хюсеин Мевсим), общественици, активисти, журналисти, писатели, телевизионни продуценти (Турхан Генчогулу, Хасан Алтънсой, Раиф Капланоглу, Мехмед Тюркер, Мехмед Алев, Метин Едирнели), спортисти (Халил Мутлу, Мюмин Кашмер, Мустафа Гюрлер), в чиито доклади и изказвания се засягат различни страни на изселническия въпрос и изселничеството като социален, демографски, социологически и психологически проблем на Балканите, лични спомени от преживените събития и др. На 11 юни вечерта хорът за турска народна музика към Бал-гьоч изнася концерт пред обществеността, гастролира солистът Рюстем Авджъ – известен изпълнител на румелийски песни. През следващия ден се провеждат придобили вече традиционен характер спортни съревнования (финал на шахматен турнир на името на Мюмин Генчогулу и финал на футболен турнир за купата на името на Али Дурмаз). Последния ден се организира Балкански панаир,

поканени култови фигури от България: бившият президент д-р Жельо Желев, който, поради своето съпричастно поведение и отношение по време и след споменатите събития, винаги се е ползвал с авторитет и уважение сред българските турци, и д-р Антонина Желязкова, директор на Международния център по проблемите на малцинствата и културните взаимоотношения в София.

Съобщението за участието на д-р Желев в проявата в Бурса породило специален интерес в турските медии, в резултат на което „Хюриет“ – най-влиятелният вестник в страната, пожела да проведе интервю с именития гост. За тази цел от Истанбул пристигна журналистката Езги Башаран с фоторепортер.

Сутринта, веднага след закуската, във фойето на хотел „Алмира“ се проведе обширно интервю, в което участвах и аз като преводач. Д-р Желев бе пътувал с кола предишния ден с д-р Таня Мангалакова. Домакините и гостите във фойето бяха впечатлени от изключителната скромност и непринуденост в човешките си обноси на бившия президент, който живо се интересуваше дали шофьорът му е отпочинал добре, дали е закусил вече и др.

В отговор на въпроса на журналистката за корените на топлото си отношение към турците, д-р Желев разказа за родното си село Веселиново, в което българи и турци винаги са живели сплотено и задружно, в голямо съгласие и разбирателство, като открихна разковничето на детските си спомени, за да сподели съкровените си чувства:

Една четвърт от жителите на селото ни бяха турци. Помня, че бяха пословично трудолюбиви. Рано сутрин оряха нивите и косяха ливадите си. И ние с баща ми подкарвахме волската каручка, срещаме в равнината съседите си турци. Чувал съм много мъдри думи и изрази от тях. Баща ми знаеше турски и свободно се включваше в техните разговори. (...) Съществуваше безгранично доверие и приятелство между нас. Доверявахме си ключовете на домовете. Докато един ден, в резултат на подписана спогодба между България и Турция, те започнаха да се изселват. Годишната бе 1951-а. Бяхме изпроводици съседите си турци до края на селото.

Макар да бях малък, помня тези дни. Турците бяха наели камиони за превозване на багажа до гарата. И ние, българите, бяхме изпратили камионите до края на селото. Мнозина от нас плачеха. Турците ни подхвърляха карамелени бонбони от камионите (2009: Hürriyet, 15 Haziran).

По-нататък той се спря върху мотивите на властващата върхушка за предприемането и провеждането на унизителната кампания за смяната на имената:

Живков смяташе, че сменяйки традиционните носии на турците, давайки им български имена, автоматически ще ги превърне в българи. Беше си внушил, че ако всички граждани носят български имена, няма как да се разбере кой от какво етническо потекло е. Стремеше се по такъв начин да разреши демографския проблем. Вероятно няма нужда да изтъкна колко плиткоумно е всичко това. Аз бих го нарекъл политическа простотия и глупост.

изпъстрен с фолклорни изпълнения на млади гласове от Балканите, с участието на оркестър за балканска музика, връчват се наградите на победителите от спортните съревнования. През цялата седмица, както справедливо отбелязват местните медии, в Бурса „завява свеж балкански вятър“.

Продължението на интервюто излезе в следващия брой на вестника със заглавие „Асимиляцията [на българските турци] е нашият срам“ (2009: *Hürriyet*. 16 Haziran). Във връзка с отправените му въпроси от журналистката, д-р Желев разказа за процесите след демократичните промени, спомогнали за нормализирането на ситуацията в страната, за създаването и градивната или разрушителната роля на различни политически формации.

Малко по-късно след интервюто се пренесохме в Културния център „Таяре“ в централната част на града, в чиято картинна галерия бе подредена тематична изложба. Тук д-р Желев се среща с другите участници във форума – бившия министър на външните работи на Република Турция, а тогава независим народен представител, Месуд Йълмаз, и турския посланик в София по време на събитията Юмер Енгин Лютем.⁴ (Предварително обявените в програмата Хайри Емин, представител на Главното мюфтийство в София, и д-р Тодор Бистрашки, историк, не дойдоха.) След малко влезе д-р Желев в препълнената докрай зала, посрещнала го на крака и с нестихващи овации, след което гостите бяха поканени да заемат местата си на трибуната на сцената.

След протоколната част, в която кратко приветствено слово изнесе Емин Балкан, думата бе предоставена на д-р Желев, чиито думи и послания бяха посрещнати от всички присъстващи с особено вълнение. С д-р Желев бяхме се уточнили за „стратегията“ на консекутивния превод – той да прочете един абзац от предварително подготвения си текст, след което да поеме за кратко дъх, а аз през това време да превода. След превода си го докосвах лекичко по лакътя, за да продължи със следващия абзац. Тъй като в преобладаващата си част присъстващите в залата знаеха български език, реакциите им към словото на бившия президент често предхождаха моя превод. Помня, че залата реагира шумно, когато ораторът определи изрази „възродителен процес“ като кошунствен, тъй като

„по съдържание и по начин на правене прилича много повече на нравствено и политическо из-раждане на българите, отколкото да напомня за въз-раждане на българските турци, които са всъщност поругани.“

Словото на д-р Желев може да се обособи в три части. В първата той се спира върху основанията да се отбелязва 20-годишнината от „възродителния процес“ – това е повод да се премислят и осмислят нещата от дистанцията на времето, за да им се даде по-обективна оценка, и да се извлекат поуки от историята, уроци от голямото събитие, разтърсило страната.

„Възродителният процес“ беше едно от най-големите престъпления на комунистическия режим срещу българския народ и България – е категоричен в оценката си дисидентът.

Най-ярко философът Желев изпъква във втората част на словото, в която се прави блестяща дисекция на XX век –

⁴ Юмер Енгин Лютем (1933-2018) е турски дипломат от кариерата, посланик на Република Турция в София (1983-1989), автор на книги, сред които и *Türk-Bulgar İlişkileri* („Турско-българските отношения“, в две части (2000 и 2005). След пенсионирането си учредява Център за евразийски изследвания, редактира различни научно-изследователски списания.

„най-великият, най-творческият, най-съзидателният, но и най-античовешкият, най-жестокият и най-кръвожадният.“

Във финалната част той се спира върху това как изглежда „възродителният процес“ от дистанцията на времето, 20 години по-късно, за да стигне до извода:

„Ако днес България е една демократична държава, с пазарна икономика, интегрирана чрез пълноправно членство в основните континентални организации – това го дължим и на нашите турци, които, борейки се преди две десетилетия срещу комунистическия режим за връщането на човешките им права, помогнаха за установяването на демокрацията в България.“

В последвалите изказвания Месуд Йълмаз разказа интересни моменти от дипломатическите ходове на двете страни през онези сложни години, за срещите в кулоарите с българските си колеги на различни форуми, а Юмер Енгин Лютем описа напрегнатата политическа атмосфера в София към края на 1984 и началото на 1985 година, след което изключително емоционално се изказа д-р Антонина Желязкова.⁵

Същата вечер по покана на домакините бе организирана вечеря в комплекса „Меринос“, който се намира в съседство с хотела. На вечерята под ясното и обсипано с едри звезди небе над старата османска столица бяха предложени традиционни ястия от турската кухня; в промеждутъците д-р Желев споделяше интересни подробности за трудностите и постиженията на периода на прехода в страната си, а по едно време, вероятно под отпускащото влияние на царящата приятелска и сърдечна атмосфера, на масата, ни в клин - ни в ръкав се впусна да разказва неподходящ за официална среда анекдот, чийто превод доста ме беше поизмъчил.

На път към ресторанта и обратно имах възможност да общувам с д-р Желев, да му разкажа за древната история на Бурса, за грамадната планина срещу нас, позната в древността като Втори Олимп или Витинийски Олимп, в чието подножие бил разположен манастирът „Полихрон“, в който, според една версия, в средата на IX век светите братя Кирил и Методий създават славянската азбука (по-конкретно глаголицата); за това, че през XIX век в оживените чаршии и ханове на града се установяват много българи абаджии, предимно от подбалканските селища, че през втората половина на XIX и в началото на XX век не толкова познати днес, а и непризнати от литературния канон български автори като Никола Начов, Васил Кънчов и Петър Даскалов, по различни поводи пребивават тук, за да оставят ценни свидетелства за социалния живот; че българският екзарх Йосиф I през 1884 г. се лекува в прочутите минерални бани, изпратен лично от падишаха, и като такъв тук му се оказва изключителен *ихтибар*; че по-късно, през 1932 г., голяма група от български учители по история, география и рисуване (сред които и, непрославилият се още като Чудомир, Димитър Христов Чорбаджийски), както и академични светили като Богдан Филов, Васил Златарски и Светозар Примов посещават града; че в българския език битува поговорката „На Бруса за маймуни“... и много други подробности, които той изслуша внимателно и с интерес.

На свой ред ми разказа един свой спомен: на една от срещите на Балканския политически клуб в Истанбул, един от чиито основатели се явява, не зная по какъв

⁵ Словото на д-р Антонина Желязкова, озаглавено „20 години от прогонването на турците от България и историографията“, бе преведено и публикувано на турски (2013: 1989 Göçü, Giriş, 55-59).

повод, казал че „красавицата край Босфора“ е била по-дълго време столица на българите, отколкото на турците. В първия момент това предизвикало озадачение у присъстващите, но когато д-р Желев обяснил, че и по време на Византийската империя около два века градът е столица на българите, всичко се изяснило.

През следващия ден всички местни вестници отразиха широко първия ден от отбелязването на 20-годишнината от злополучните събития в България, изнасяйки го на първите си страници, като основателно най-много се наблягаше върху авторитетното присъствие на д-р Желев; в коментарите си колумнистите възхваляваха честната му и открита гражданска и чисто човешка позиция, а словото му се възприемаше като своеобразна изповед, като цялостна душевна рана.

Докато читателите разгръщаха страниците на вестниците, българският гост бе приет от зам.-кмета, впоследствие посети някои исторически паметници и обекти, сред които и гробницата на злощастния османски принц Джем⁶ в архитектурно-култовия комплекс „Мурадие“, и вечерта отпътува за София, оставяйки незабравим спомен в сърцата на изселниците в Бурса.

Ако трябва да продължи хронологията на честванията, 25-годишнината през 2014-а ще се запомни с конференцията, проведена на 8 ноември, отново в изселническа Бурса. Пряк организатор на проявата бе Библиотеката „Мюмин Джейхан“⁷, която освен с библиотечна част разполага със салон за 100 места, обзаведен с всички необходими материално-технически приспособления за провеждане на събрания, конференции и др. публични прояви, с финансовата подкрепа на Община Нилюфер, една от трите в Бурса.

В научния форум, модерирани от пишещия тези редове, след протоколната част бяха изнесени доклади⁸ от университетски преподаватели и научни работници, разглеждащи различни страни на събитията, както и изказвания от представители на неправителствени сдружения.⁹ Препълнената предимно с изселници зала с интерес се запозна с резултатите от теренното проучване на Община Нилюфер, проведено в изселническия квартал „Гьорюкле“, за социалния и културния живот на изселниците в родината им; емоционален интерес предизвика уникалната фотоизложба на фоторепортера Бехич Гюналан, снимал сухопътната граница и ж.п. гарата в Капъкуле през горещото лято на 1989 година, в разгара на „голямата екскурзия“, и успял да улови

⁶ Тук литературният историк у мен намира да сподели, че прикованата от тежка болест на легло Вера Мутафчиева, научила за пътуването на Антонина Желязкова за Бурса, ѝ дава любимия си тюркоазен пръстен, с молба да го сложи на гроба на Джем. Д-р Желязкова отказва да приеме пръстена, като ѝ обещава, че ще му „предаде“ друг дар. На 9 юни, когато българските гости посещават гробницата на Джем и тя стриктно изпълнява обещанието си, от София долита скръбната вест за кончината на изключителната историчка и белетристка.

⁷ Пълното название на библиотеката е: Mûmin Seyhan Bursa Kültür Kaynakları Araştırma Kütüphanesi (Библиотека „Мюмин Джейхан“ за изследване на културните извори на Бурса). По-подробно за дейността ѝ виж Мевсим 2016.

⁸ Доклади изнесоха Емине Байрактарова (за международните измерения на изселването през 1989 г.), Сехер Бойкой (за изселничеството в исторически план), Вилдане Йозкан (за демографската политика на българската държава през 80-те години на миналия век), Ръдван Тюменоглу (за отражението на изселването в бурсенските вестници през 1989 г.), поетът Хилми Хашал (за изселването като мотив в поезията).

⁹ В изказванията си тогавашният председател на Бал-гьоч и настоящ народен представител от Народно-републиканската партия, проф. д-р Юксел Йозкан, и зам.-кметът на Община Османгази, историкът Исмаил Селимоглу, се спряха върху ролята на гражданските сдружения при разрешаването на актуалните проблеми на изселниците.

целия регистър на драматизма на чувствата в лицата и очите на изселващите се.¹⁰ В заключителната част думата бе предоставена на присъстващите в залата, сред които и пострадали от тоталитарния режим, които разказаха лични истории, споделиха интересни свидетелства и др. Материалите от форума бяха събрани и издадени в книга (2015: Yılında...).

Пряко отношение към въпросната годишнина има и научно-изследователският проект Tarihe Not Düşmek: 1989 Göçü („Изселването от 1989 година, или да сложиш бележка под линия в историята“), възникнал по идея и осъществен под ръководството на автора на тези редове. С проекта се целеше издаването на серия от пет книги със спомени от непосредствени участници или опосредствени свидетели на събитията, чрез които да се представят преживяванията и чувствата на обикновения безименен човек, как той понася тежкия жребий на историята, без впоследствие да парадирва високопарно и да се изживява като герой.

Така се появиха книгите на Фаик Гьокай, Юсуф Тюркоглу, Хюсние Берраксу, Нуреттин Йълмаз и Сабри Джон, които представляват важни извори и неподправени свидетелства и за най-новата българска история. Висока оценка за резултата от проекта даде дипломатът Юмер Енгин Лютем:

„Докато в резултат на разкритите в българските архиви документи вече се знае почти всичко за дипломатическите, политическите, идеологическите и пр. основания и подготовка на „възродителния процес“ и „голямата екскурзия“, досега не ни беше известно какво е преживявал редовият човек, как тези драматични процеси и събития са отекнали и отразили в душата му. Тази серия запълва въпросната празнота, липсващото звено в картината на събитията“, каза той на представянето на проекта в Анкара.

Серията от пет мемоара (с общо книжно оформление, като илюстрацията на корицата бе специално изпълнена от художника Камбер Камбер от Момчилград) се предшества от един въвеждащ в проблематиката сборник, който съдържа превод на вече публикувани на български важни архивни документи (например речта на Тодор Живков по БНТ на 29 май 1989 г., строго секретни изказвания, стенограми на обсъждания в ЦК и др.), както и статии от научни работници и изследователи¹¹, в които се разглеждат и осветяват различни измерения и аспекти на двустранните отношения преди и след 1989 г., предлага се библиография на турски и английски език по темата, проследява се отражението на „голямата екскурзия“ в българската литература и др.)

Приложение 1.

„ВЪЗРОДИТЕЛНИЯТ ПРОЦЕС“ 20 години по-късно¹²

Д-р Жельо Желев, президент на Република България (1990–1997)

¹⁰ Част от въпросните фотографии са издадени в албум: Günalan, Behiç. Göçün Orta Yeri Hüzün, Bursa Büyükşehir Belediyesi. Bursa 2014.

¹¹ Сборникът включва текстове от: Нурджан Йозгюр Бакладжъоглу, Дидем Екинджи, Несрин Ерсой, Биргюл Демирташ, Музаффер Кутлай, Хасине Шен и Хюсеин Мевсим.

¹² Текстът на д-р Жельо Желев се публикува за първи път на български; той е преведен на турски и издаден от Mevsim 2013: 47-54.

Основания да се чества 20-годишнината от „възродителния процес“

Има много и различни основания да се чества 20-годишнината от отхвърлянето на „възродителния процес“. Целта не е и не може да бъде да се коригира историята. Историята не може да се поправя със задна дата или да се пренаписва отново. Всякакви опити от подобно естество могат да доведат само до фалшификации, от които няма никаква полза, по-скоро има вреда.

Честването обаче е повод да се премислят и осмислят нещата от дистанцията на времето, когато страстите са вече утихнали. Това дава възможност за по-обективна оценка на нещата. Благодарение на което то дава възможност да се извлекат поуците от историята, уроците от голямото събитие, разтърсило преди две десетилетия страната. „Възродителният процес“ беше едно от най-големите престъпления на комунистическия режим срещу българския народ и България. Макар той да беше насочен директно срещу българските турци и те да пострадаха истински и най-много, „възродителният процес“ лепна такова п о з о р н о п е т н о на челото на нашата родина, че ние трябваше дълги години след това да се разграничаваме, да обясняваме, че той е дело на БКП и режима на Тодор Живков, а не на българския народ, най-малко пък на българската демокрация, която започна да се заражда като организирана антикомунистическа опозиция още от началото на 1988-а.

Прави ѝ чест, че тя не се поколеба, не се уплаши да вземе категорична позиция по „възродителния процес“, като го обяви за антинационална и гибелна за страната политика, която трябва незабавно да се прекрати.

През пролетта на 1989 от името на Клуба за подкрепа на гласността и преустройството в България, Независимото дружество за защита на правата на човека, синдиката „Подкрепа“, Комитета за защита на религиозните права, свободата на съвестта и духовните ценности, „Екогласност“ и други беше изпратена до председателя на Народното събрание тогава, Станко Тодоров, специална декларация, в която се настояваше за връщане правата на българските турци. Декларацията, подписана от 131 души, беше продиктувана от поета Марко Ганчев на Румяна Узунова в радио „Свободна Европа“, благодарение на която тя стана достояние не само на българската общественост, но и на цяла Европа.

Ответният удар на Държавна сигурност беше арестуването на 16 активисти от споменатите по-горе организации на 5 май 1989. Срещу гражданските организации започва организирана кампания, в която активистите бяха обявени за национални предатели и изменници на Родината.

На 29 май в София по инициатива на Отечествения фронт очевидно по интифа от ЦК на БКП е организиран огромен казионен митинг, на който членовете на неформалните организации са обявени за „национални предатели и изменници на Родината“, които трябва да бъдат изправени час по-скоро на подсъдимата скамейка и вкарани в затвора. След края на митинга, участващите се изтеглят под формата на огромно шествие по бул. „Васил Левски“ със скандирането на лозунги и заплашителни предупреждения пред дома на Блага Димитрова, след това пред посолството на Република Турция.

Подобни митинги по нареждане „отгоре“ се провеждат във всички големи градове на страната, в по-малките селища се правят събрания.

На 2 юни 1989 на зарята по случай деня на Ботев и падналите за свободата на България началникът на Генералния щаб на армията ген. Христо Добрев произнася реч, в която отново са заклеени „предателите и изменниците на Родината“.

Казах в началото, че „възродителният процес“ е едно от най-големите престъпления на комунистическия режим срещу българския народ и България, защото има и други по-големи престъпления. Той започва и се укрепва с престъпления. Нека не забравяме, че още през първите дни и седмици след 9 септември 1944 г. бяха избити около 20 000 души, които след това бяха обявени за безследно изчезнали от т. нар. „народен съд“.

Нека не забравяме също, че в края на 40-те и началото на 50-те години около 300 хил. български селяни, занаятчии и търговци, но главно селяни, минаха през лагерите и затворите за това, че не можеха или не желаеха да издължат държавните си доставки към режима.

Системата на задължителните държавни доставки беше побългарения вариант на съветския военен комунизъм, чрез който комунистическият режим искаше да смаже селячеството като класа икономически, политически и морално, за да може по-лесно да вкара частните производители в ТКЗС-та, които бяха българският еквивалент на съветските колхози.

Следващ етап на терора и комунистическата диктатура беше принудителната и насилствена колективизация на селското стопанство. Тази трагедия беше описана в художествената литература още преди падането на комунистическия режим от власт. В тази поредица от големи престъпления на комунистическия режим срещу собствения народ „възродителният процес“ е последното голямо престъпление, преди той да падне от власт.

XX век – най-великият, най-творческият, най-съзидателният, но и най-античовешкият, най-жестокият и най-кръвожадният век

XX век беше най-великият от всички други векове, познати на историята. Той е най-творческият – с толкова много открития и постижения в науката, техниката, високите технологии, овладяването на атома и Космоса, че ние все още не можем да ги обхванем и осмислим. Той е най-свободолюбивият, с толкова много борби за свобода: за национално освобождение, за граждански и политически свободи на личността, за човешки права.

В началото на XX век и по-точно в края на Първата световна война се разпаднаха империите. Разпадна се Австро-Унгарската империя, Руската империя, Пруската империя, разпадна се Османската империя, малко по-късно се разпадна Британската империя.

Като следствие от разпада на империите много народи получиха своето национално освобождение и национално обединение. Възникнаха десетки и десетки нови национални държави.

Малко по-късно разпадът на империите беше последван от разпад на колониалната им система в Азия и Африка. Това стана след Втората световна война. От това възникнаха нови и нови национални държави.

На свой ред, появата на толкова много независими държави породиха нуждата от създаване на световна организация, която да гарантира равноправието и да регулира международните отношения, съгласно общоприетото международно право.

Така възникна ООН, предшествана от Обществото на народите.

Заедно с това XX век е най-жестокият, най-антихуманният и най-кръвният. През никой друг век не са избивани толкова много хора. XX век разпали две световни войни, които отнесоха живота на десетки милиони хора. Само във Втората световна война загиналите са 50 милиона, а ранените, осакатените и хората с прекършени съдби са многократно повече. През XX век за пръв път беше хвърлено оръжие за масово унищожение на хора. Става дума за американските бомбардировки с атомни бомби над Хирошима и Нагазаки, където загинаха стотици хиляди японци от мирното население. XX век роди двете най-уродливи и зловещи политически движения – тоталитарните режими на комунизма и фашизма. Те на свой ред донесоха със себе си средствата за промишлено унищожение на хора, концентрационните лагери, газовите камери, душегубките, наказателните депортации на цели народи, Архипелага „Гулаг“, геноцида...

Преди две години немското списание „Билд“ публикува специална класация на най-големите политически палачи на XX век. Класацията се оглавява от Мао дзе Дун, избил 50 милиона китайци, на второ място идва Сталин с 40 млн. избити, третото място се заема от Хитлер, избил 20 милиона, четвъртото – от Чан Кай Шек – с 10 милиона и петото място – от Ленин с 4,5 милиона. Изкушавам се към тази класация да прибавя имената на още двама палачи. Става дума за Пол Пот и Йънг Съри, които в малката Камбоджа с население около 6 милиона избиват 2 милиона, избити са 40 % от мюсюлманското малцинство и цялата интелигенция до крак.

Ако сте обърнали внимание как се подреждат в класацията политическите палачи на XX век, не може да не сте забелязали, че тя се оглавява от комунистите Мао дзе Дун и Сталин, не от Хитлер. Той е едва на трето място с два пъти по-малко избити от Сталин и два и половина пъти по-малко избити от Мао дзе Дун. Не смекчавам вината на Хитлер. Опазил Господ! Той е също така кръвожаден палач и престъпник, както Мао и Сталин. Но възможностите на нацизма и фашизма въобще са по-ограничени от тези на комунизма, най-малкото защото комунизмът като завършен и съвършен тоталитарен режим в Европа, поне в Русия, просъществува цели 70 години, докато фашистките режими просъществуват от 25 до 30 години (а нацистският режим в Германия просъществува всичко на всичко 12 години 3 месеца и 6 дни).

Припомням тези факти, не за да оправдавам или омаловажавам „възродителния процес“, напротив, за да покажа, че такова голямо престъпление и гавра със стотици хиляди хора, равняващо се на духовен геноцид, може да си позволи само един завършен комунистически режим, какъвто беше режимът на БКП, установен по съветски образец след 9 септември 1944.

Искам специално да подчертая – „възродителният процес“ е дело на БКП и на комунистическия режим на Тодор Живков, не на българския народ. Българският народ

като цяло винаги е бил чужд на нетърпимостта, нетолерантността, ксенофобията към другите етноси и народи. И това е доказано исторически.

Две години след Руско-турската война от 1877-1878, от която България получава своето национално освобождение и възстановяването на своята държавност, когато все още раните от войната не са зараснали, българите канят за депутати в първото Велико народно събрание (1879 година) седем души турци.

Българите дават подслон на арменците, които бягат през 1915 година. През 1943 г. спасяват от депортация към хитлеристките лагери на смъртта своите сънародници евреи – общо 50 000 души.

Накрая намират сили през 1989 г. да се опълчат срещу политиката на БКП по националния въпрос срещу т. нар. „възродителен процес“ – един израз, който звучи като кощунство, защото по съдържание и по начин на правене прилича много повече на нравствено и политическо израждане на българите, отколкото да напомня за възраждане на българските турци, които са всъщност поругани.

Как изглежда „възродителният процес“ днес от дистанцията на времето, 20 години по-късно?

Откъдето и да го погледнем, това е едно безумие, едно политическо безразсъдство. В края на XX век, когато темата за правата на човека и малцинствата, за гражданските и за политическите свободи на личността е основната тема за човечеството, да тръгнеш по насилствен начин да асимилираш най-голямото малцинство в страната си, като отнемаш имената им и ги заменяш с други (включително и имената на мъртвите); като им забраняваш да говорят на публични места на майчиния си език; като им забраняваш да се обличат с националната си носия по време на празненства; като им забраняваш да честват религиозните си празници и да спазват своите обичаи, ритуали, традиции... и на всичко отгоре да вярваш, че тази политика може да бъде успешна, т.е., да бъде приета от жертвите, срещу които е насочена, да бъде одобрена от световното обществено мнение и от международните организации, които са натоварени да съблюдават спазването на човешките права във всяка точка на планетата, е наистина безумие и политическа простотия.

Но както казва народът, всяко зло – за добро: „възродителният процес“ и особено протестите срещу него, както и борбата за връщането на отнетите от комунистическия режим човешки права, катализираха, ускориха падането на режима на Тодор Живков.

И ако днес България е една демократична държава, с пазарна икономика, интегрирана чрез пълноправно членство в основните континентални организации – в Съвета на Европа (май 1992), НАТО (2 април 2004), Европейския съюз (1 януари 2007) – това го дължим и на нашите турци, които, борейки се преди две десетилетия срещу комунистическия режим на Тодор Живков за връщането на човешките им права, помогнаха за установяването на демокрацията в България.

Приложение 2

Д-р Желев дава интервю за в. „Хюриет“ (хотел „Алмира“, Бурса, 8 юни 2009).
Публикува се за първи път.

Месуд Йълмаз, д-р Жельо Желев и Юмер Енгин Лютем
в Културния център „Таяре“.

Д-р Жельо Желев (в средата) изнася доклада си.

ЛИТЕРАТУРА

- Мевсим 2012: *Мевсим, Хюсеин*. Турската култура на Балканите по страниците на едно списание. – Балканистичен форум, 1, Благоевград, 220–229.
- Мевсим 2013: *Мевсим, Хюсеин*. Бурса – балканският град в Мала Азия. – В: „Между два бряга“, Пловдив.
- Мевсим 2016: *Мевсим, Хюсеин*. Паметта на Бурса, събрана на едно място: Библиотеката „Мюмин Джейхан“. – В: Сб. с доклади „Библиотеката на XXI век – практики, комуникации, ефективност“. Регионална библиотека „Стилиян Чилингиров“. Шумен, 165-170.
- 2009: Asimilasyon Utancımız. – Hürriyet. 16 Haziran.
- 2009: Azınlık Ezilirse Özgürlük Olmaz. („Няма свобода, когато малцинството е потиснато“). – Hürriyet. 15 Haziran.
- 2012: 89 Göçü: Bulgaristan’dan 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç. İstanbul.
- 2013: 1989 Göçü, Giriş. Tarihe Not Düşmek. Çeviri Hüseyin Mevsim. Ankara, 55-59.
- Мевсим 2013: *Мевсим, Hüseyin*. Tarihe Not Düşmek: 1989 Göçü, Giriş, Çeviri. Ankara, 47-54.
- Мевсим 2015: *Мевсим, Hüseyin*. Bursa’da Bir Bulgar Cumhurbaşkanı. Bursa’da Yaşam. Bursa, 128-134.
- 2015: Yılında Bulgaristan’dan 1989 Göçü. Ed. Seher Boykoy, Nilüfer Belediyesi Yayınları. Bursa.